

АРАКЕЛЯН М. Р.,

Заслужений юрист України, доктор
юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
та європейського права,
проректор з наукової роботи
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

БІРЮКОВ Р. М.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.456: 341.174 (4ЄС):343.326

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.104>

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПОЛУ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ЄС В БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ

В роботі розглядається діяльність Європейського поліцейського управління (Європолу) в боротьбі з тероризмом. Підкреслюється, що посилення ролі Європолу в цій сфері стало наслідком ряду політизуючих подій, що сталися в ЄС та за його межами, виходячи з яких керівні органи ЄС та держави-учасниці ухвалювали рішення про передачу певних повноважень по боротьбі з тероризмом з рівня держав на рівень Європолу. Безпосередній вплив тероризму на всі держави-учасниці викликав реакцію у вигляді створення Європейського контртерористичного центру як провідної структури, спрямованої на боротьбу з терористичними загрозами.

Наголошується, що вирішальний поштовх до створення європейської системи поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом створили терористичні акти, що відбувалися безпосередньо на території ЄС в 2014-2015 роках, що викликали хвилю громадського обурення та спонукали держави діяти в боротьбі з тероризмом. Так, європейські держави визнали існування тісного взаємозв'язку в галузі безпеки, що був проявлений внаслідок терористичних нападів. Така взаємозалежність тільки зростала з плином часу, хоча рівень взаємозалежності виявився різним в різних державах, що обмежувало перспективи конвергенції національних зусиль в боротьбі з тероризмом і зрештою призвело до гальмування створення єдиного правового режиму боротьби з тероризмом на рівні ЄС.

Досліджуються взаємодія Ради з правосуддя та внутрішніх справ ЄС з Європолем, в ході якої було розроблено проекти боротьби з тероризмом та насильницьким екстремізмом в Інтернеті. Розглядаються позиції держав щодо покращення інформаційного обміну та операційного співробітництва у боротьбі з тероризмом на європейському рівні. Наголошується на важливості наднаціонального політичного підприємництва у визначенні преференцій держав щодо боротьби з тероризмом та радикалізацією. Робиться висновок про центральну роль органів ЄС, в тому числі, Європейської Комісії та Європолу в організації

міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом в Європейському Союзі, яка дозволила їм домогтися імплементації Європейської стратегії безпеки та організувати діяльність Європейського центру боротьби з тероризмом.

Ключові слова: міжнародне поліцейське співробітництво, Європейський контртерористичний центр, Європол, терористична загроза, боротьба з тероризмом.

Arakelian M. R., Biriukov R. M. The activities of Europol as a central eu body in combatting terrorism

The paper examines the activities of the European Police Office (Europol) in the fight against terrorism. It is emphasized that the strengthening of Europol's role in this area was the result of a number of politicizing events that occurred in the EU and beyond, based on which the governing bodies of the EU and the member states made decisions to transfer certain powers to combat terrorism from the level of states to the level of Europol. The direct impact of terrorism on all member states caused a reaction in the form of the creation of the European Counter-Terrorism Center as a leading structure aimed at combating terrorist threats.

It is emphasized that the decisive impetus for the creation of a European system of police cooperation in the fight against terrorism was created by terrorist acts that occurred directly on the territory of the EU in 2014-2015, which caused a wave of public indignation and prompted states to act in the fight against terrorism. Thus, European states have recognized the existence of a close security interdependence, which was manifested as a result of terrorist attacks. Such interdependence has only grown over time, although the level of interdependence has been different in different states, which has limited the prospects for convergence of national efforts in the fight against terrorism and ultimately led to the inhibition of the creation of a single legal regime for combating terrorism at the EU level.

The interaction of the EU Justice and Home Affairs Council with Europol, during which projects on combating terrorism and violent extremism on the Internet were developed, is examined. The positions of states on improving information exchange and operational cooperation in combating terrorism at the European level are considered. The importance of supranational political entrepreneurship in determining the preferences of states in combating terrorism and radicalization is emphasized. The conclusion is drawn about the central role of EU bodies, including the European Commission and Europol, in organizing international police cooperation in the fight against terrorism in the European Union, which allowed them to achieve the implementation of the European Security Strategy and organize the activities of the European Counter-Terrorism Center.

Key words: international police cooperation, European Counter-Terrorism Center, Europol, terrorist threat, fight against terrorism.

Постановка проблеми. Одним з ключових напрямків міжнародного поліцейського співробітництва в Європі з моменту його виникнення в 1970-х роках була боротьба з тероризмом. Співпраця європейських країн пройшла довгий шлях від окремих неформальних угод до передачі повноважень держав у боротьбі з тероризмом на наднаціональний рівень в 2010-х роках, коли такі повноваження були надані Європолу. Ряд терористичних нападів в цей період призвів до усвідомлення державами необхідності міжнародної співпраці у боротьбі з цим злом. Утверджувалися нові формати співробітництва під егідою Європейської Комісії та Європолу. Такі формати, що виникли десятиліття тому, залишаються актуальним трендом міжнародного поліцейського співробітництва в Європі.

Стан опрацювання проблематики формування та розвитку спроможностей Європолу в боротьбі з тероризмом складно назвати задовільним. В сучасній літературі відсутні дослідження вказаної проблематики. В зарубіжній літературі є ряд окремих несистемних розвідок, наприклад, О.Н. Бебе, Х. Буша та М. Монро,. Водночас, комплексні дослідження вказаної проблематики відсутні, що робить вказану проблематику актуальною.

Метою дослідження є дослідження особливостей формування, повноважень та діяльності Європолу як центрального органу міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом в Європі.

Виклад основного матеріалу. Утвердження ролі Європолу як центрального органу Європейського Союзу по боротьбі з тероризмом мало місце внаслідок ряду кризових ситуацій, які змусили європейські держави шукати рішення проблематики тероризму в міжнародному співробітництві. Першою з таких криз виникла в регіоні Сахеля та Магриба, спонукаючи європейські уряди обговорити заходи на рівні ЄС. Через збройний конфлікт, що розпочався в Малі в 2012 році, держави-учасниці почали відчувати вплив транскордонної міграції та транснаціонального релігійного екстремізму [1]. 16 січня 2013 року група бойовиків перетнула кордон з Алжиром та напала на завод в місті Ін-Аменас, захопивши більше 800 працівників в заручники, серед яких було 130 іноземних громадян [2]. Під час захоплення та в ході визволення загинуло 40 заручників. З цього приводу держави-учасниці ЄС виловили занепокоєння питанням можливості руху релігійних екстремістських груп через кордони ЄС та звернулися до Центру боротьби з тероризмом з метою підготовки відповідних контрзаходів. За результатами цих подій було підготовлено обширний звіт, що включав 22 заходи, які були ухвалені Радою з правосуддя та внутрішніх справ 28 червня 2013 року [3]. Серед них були дії, спрямовані на оцінку, запобігання, виявлення та переслідування і повернення осіб, залучених до терористичної діяльності. Були розроблені пропозиції щодо співробітництва на рівні Центру боротьби з тероризмом та Комісії, які відображали зростаюче наднаціональне політичне підприємництво та просування європейського порядку денного щодо інтеграції.

Доповіді Європолу та повідомлення Комісії щодо триваючої радикалізації екстремізму підкреслювали швидкий розвиток та вплив транснаціональних терористичних загроз всередині ЄС та поза ним [4]. Визнавалося, що тероризм не впливав на держави-учасниці безпосередньо, однак відзначалася потреба в співробітництві на рівні ЄС з урахуванням постійної та непередбачуваної загрози терористичних нападів. Завдяки інтеграційному впливу Комісії, Центр боротьби з тероризмом зайняв провідну роль як все більш впливовий політичний, стратегічний та оперативний керівник держав-учасниць [5]. Його рекомендації закликали до надання більших повноважень та спроможностей Європолу як центральному розвідувальному та координаційному органу в боротьбі з тероризмом. В цьому контексті зросло значення діяльності національних контактних пунктів Європолу [6]. Зокрема, вони зайнялися роботою з терористичними мережами, що були прямо визначені в доповідях Центру боротьби з тероризмом, та пропонували заходи, що мала ухвалити Рада з безпеки і внутрішніх справ.

Можна говорити ще про три події, що підвищили громадський та функціональний тиск на держави-учасниці щодо співробітництва в боротьбі з тероризмом на рівні ЄС. Йдеться про терористичні напади в Брюсселі та Парижі відповідно в 2014 [7] та 2015 роках [8], що призвели до остаточного зсуву преференцій держав та створили можливість для Центру боротьби з тероризмом, Комісії та Європолу для визначення релігійного тероризму як спільного виклику, який мав визначити належну відповідь. Так, виконавцем терористичного нападу в Брюсселі виявився громадянин Франції, який до того воював в Сирії на боці ІДІЛ. Цей напад мав особливий психологічний вплив як перший в Європі випадок терористичного акту, скоєного бійцем, що повернувся з Сирії [9].

Цей напад викликав політичну відповідь з боку держав-учасниць та акторів ЄС. В 2013-2014 роках підгрупа європейських урядів, що їх найбільш зачіпала терористична загроза, на чолі з Бельгією виступила за обмін інформацією, кращими практиками та ідеями.

На рівні ЄС Європейська Рада підтвердила висновки, що були зроблені на підставі доповіді Центру боротьби з тероризмом від червня 2013 року. Вона закликала до швидкої імплементації пакету заходів, підкресливши, що «зростання Ісламської Держави Іраку та Леванту (ІГЛІ) є значною загрозою для європейської безпеки, і існує потреба в рішучих діях для припинення припливу іноземних бійців в Європу» [10].

Рада ЄС повторила свій заклик 9-10 жовтня 2014 року. Вона додатково підкреслила потребу в покращенні інформаційного обміну та посилення кооперації в рамках Європолу через національних контактних пунктів. Пізніше Рада доповнила ці заклики стратегією ЄС щодо іноземних бійців, що фокусувалася на Сирії та Іраку, а також співробітництві з третіми країнами [11]. В цей період політичні очікування щодо посилення боротьби з релігійним тероризмом підживлювалися новими нападами, найвідомішим з яких стала стрілянина в Парижі в приміщеннях видання «Шарлі-Ебдо» та інших місцях, внаслідок яких загинуло 17 людей. Нападниками виявилися громадяни Франції алжирського та малійського походження, що були пов'язані з радикальними релігійними колами [12]. Більше того, ці особи були відомі правоохоронним органам через їхню попередню діяльність, що включала спробу потрапити до Сирії та Іраку.

Політизація внаслідок нападів в Парижі створила вікно можливостей для наднаціональних політичних підприємств для того, аби вплинути на преференції держав в бік інтеграції поліцейського співробітництва у боротьбі з тероризмом. Ці терористичні напади викликали серйозне потрясіння громадськості. Лише тільки у Франції 3,7 мільйони людей взяли участь у марші проти тероризму під слоганом «Je suis Charlie», який був повторений в численних акціях по всьому світові [13]. Протягом наступних тижнів акторами ЄС був запропонований ряд ініціатив, що переважно були ухвалені державами-учасницями. Так, Центр боротьби з тероризмом підготував пропозиції щодо зустрічі міністрів юстиції та внутрішніх справ в Ризі 29 січня 2016 року. На рівні ЄС здійснювалися заходи, спрямовані на запобігання радикалізації онлайн та покращення інформаційного обміну щодо боротьби з тероризмом [14]. Зокрема, Центр боротьби з тероризмом запропонував підвищити роль ЄС, і особливо Європолу, в моніторингу та відстеженні терористичного та екстремістського контенту в глобальній мережі. Також центр запропонував дозволити проекту Європолу «Перевірка мережі» здійснювати моніторинг та аналізувати комунікацію в соціальних мережах.

Під час зустрічі в Ризі Сполучене Королівство запропонувало розглянути питання про створення контрольного органу в Інтернеті на рівні ЄС. Крім того, під час зустрічі розглядалися заходи, запропоновані Центром боротьби з тероризмом, зокрема створення Європейського контртерористичного центру в рамках Європолу, який, поряд з Європейським центром по боротьбі з кіберзлочинністю, дозволив би Європолу швидко застосовувати наявні спроможності для операційних дій. Таким чином, Європол отримав безпосередню вигоду від видимості та залучення Європейського центру боротьби з тероризмом після нападів 2015 року.

Вплив політичного підприємництва з боку Центру боротьби з тероризмом відображав не тільки зміни в Європолі, але й був відзначений в спільній заяві міністрів юстиції та внутрішніх справ та в подальших обговореннях європейських урядів. Документ формально визнавав зростаючі взаємозалежності та потребу в інтеграції перед обличчям «багатовимірної загрози, що охоплює різні сфери злочинності» [15]. Це схвалення проінтеграційних та безпекових наративів відображало суттєвий вплив в преференціях урядів в бік поліцейського співробітництва на рівні ЄС [16, с. 40]. Спільна заява за результатами зустрічі в Ризі визнавала, що терористичні напади демонстрували взаємозв'язок держав-учасниць в боротьбі проти тероризму та важливість координації та когерентності в поліцейському співробітництві в рамках ЄС. Політизація, зростання обізнаності та громадський тиск впливали на уряди таким чином, що вони ухвалювали рішення, спрямовані на централізацію співробітництва та подальше посилення Європолу.

Взаємозалежність в боротьбі з міжнародним тероризмом зростала з плином років, оскільки загроза лишалася незмінною. Однак, рівень взаємозалежності відрізнявся від держави до держави, і його асиметричність запобігала універсальній конвергенції національних

позицій на користь співробітництва на рівні ЄС. Функціональний тиск сам по собі не міг зрушити преференції держав. Водночас, такі події як напади в Парижі, зрештою створили спільне розуміння потреби в наданні ЄС інструментів, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Сумніви в необхідності централізації поліцейського співробітництва в боротьбі з тероризмом зникли. В світлі цієї кризи та її політизації, міністри юстиції та внутрішніх справ держав-учасниць ЄС вирішили розширити поле дій ЄС на боротьбу з іноземними терористами, особливо через Європол, а також на посилення його можливостей в Інтернеті через проект «Перевірка мережі».

Висновки, що були зроблені в Ризі, були повторені головами європейських держав 12 лютого 2015 року. Вони конкретно вказали на потребу посилення колективних дій на рівні ЄС та закликали до спеціальних контртерористичних заходів. Внаслідок цього, 12 березня 2015 року Рада з правосуддя та внутрішніх справ формально запросила Європол розробити проект «Перевірка мережі» та створити на його основі Контрольний орган ЄС щодо Інтернету [17]. Таки чином, європейські міністри прямо схвалили пропозиції Центру боротьби з тероризмом. Більше того, в обґрунтування створення Контрольного органу вони посилалися на ті ж загрози безпеки, що європейські актори раніше застосовували для обґрунтування боротьби з кіберзагрозами. Їхнє рішення наділити Європол мандатом для створення Контрольного органу не тільки надало Управлінню провідну роль в централізації поліцейського співробітництва в даній сфері, але також надало йому можливості визначати преференції держав. Тож держави-учасниці фактично визнали Європол самостійним актором, що міг ініціювати зміни в політиці та формувати поліцейське співробітництво на рівні ЄС.

Доповідь центру по боротьбі з тероризмом вплинула на рішення міністрів юстиції та внутрішніх справ визначити покращення інформаційного обміну та оперативного співробітництва головним пріоритетом в боротьбі з тероризмом [18]. В цьому контексті, вони запросили Європол підготувати пропозиції щодо покращення застосування його платформ та сервісів. Хоча Рада також діяла у відповідності до цих пропозицій, спочатку ці пропозиції не втілилися у рішення європейських урядів. Зокрема, проти створення Європейського центру по боротьбі з тероризмом виступали Німеччина [19]. Однак, новий терористичний напад, що відбувся в Берліні в 2016 році, змінив преференції Німеччини, і вона також почала розглядати можливості для розширення ролі Європолу [20].

Наднаціональне політичне підприємництво зрештою зрушило преференції держав щодо запуску роботи Європейського центру по боротьбі з тероризмом в рамках Європолу. Ця пропозиція була знову піднята в квітні 2015 року в контексті підготовленого Комісією Порядку денного європейської безпеки [21]. Комісія могла лише поради державам-учасницям створити такий центр, і з цією метою вона скористалася громадським та функціональним тиском, що був створений самим фактом включення пропозиції в порядок денний безпеки. Зокрема, Комісія прямо підкреслили, що громадяни держав-учасниць очікують від ЄУ підтримки в боротьбі з тероризмом та радикалізацію та полегшення координації та співробітництва між відповідними органами. Вона підкреслила потребу в подальшій інтеграції у зв'язку зі зростаючими інституційними зв'язками та взаємозалежностями в даній сфері. На думку Комісії, Європол став головним актором поліцейського співробітництва в рамках ЄС щодо боротьби з тероризмом та міг покращити ефективність такого співробітництва. Як зазначала Комісія, «поєднання спроможностей в боротьбі з тероризмом, акумуляція ресурсів та максимізація вже існуючих структур, послуг та знарядь дозволили б суттєву економію. Зокрема, Європейська Комісія запропонувала звести воедино національних контактних пунктів [21]. Таким чином, через Європейський порядок денний з безпеки Комісія змогла посилити пропозиції Центру по боротьбі з тероризмом та переконати держави перенести фокус зусиль на Європол.

До 2015 року Європейська Комісія змогла ствердитися як ключовий гравець в сфері внутрішньої безпеки, особливо щодо Європолу та боротьби з тероризмом. Її пропозиції, подані в рамках Європейського порядку денного з безпеки, відображають організаційну впевненість. Вони віддзеркалюють готовність Комісії до інтеграції, а також зростання її

інституційного впливу на преференції держав. Комісія опинилася в сприятливому становищі для того, аби ініціювати політику європейського поліцейського співробітництва у важливих сферах внутрішньої безпеки, а держави-учасниці більше не могли просто відкинути її пропозиції і повинні були, щонайменше, пояснювати свою думку щодо ініціатив Комісії.

Елементи пропозицій Комісії, що були представлені в рамках Європейського порядку денного з безпеки, почали проявлятися в позиціях урядів. Наприклад, це були позиції, що були представлені в рамках оновленої Європейської стратегії безпеки, такі як надання пріоритету боротьбі з тероризмом, радикалізацією та вербуванням [22]. Так, в червні та липні 2015 року Рада з правосуддя і внутрішніх справ поставила перед державами-учасницями задачу імплементувати Європейську стратегію безпеки, особливо в тому, що стосується діяльності Європейського центру боротьби з тероризмом. Проводилася робота як на європейському, так і на національному рівні, що була спрямована на поглиблення інтеграції. Зокрема, Постійний комітет Ради з операційного співробітництва з внутрішньої безпеки отримав задачу підготувати план оновленої Стратегії внутрішньої безпеки.

Крім того, держави-учасниці передали центральну роль в боротьбі з тероризмом Робочій групі Ради щодо тероризму – органу, що концентрувався на операційних аспектах поліцейського співробітництва ЄС. Ця робоча група складається з національних експертів, що тісно співпрацюють з Європолем [23]. В своїй роботі вони поєднують міжурядові та наднаціональні елементи. Імплементація Стратегії внутрішньої безпеки дозволила подальшу інтеграцію через зростаючу мережу акторів ЄС. Зокрема, Комісія, Центр боротьби з тероризмом ЄС, та Європол змогли вплинути на данні процеси. Наприклад, Центр боротьби з тероризмом розпочав співпрацю з Радою, що дозволило визначити порядок денний та висновки Ради правосуддя а внутрішніх справ.

Висновки. Усвідомлення європейськими державами терористичної загрози та потреби в міжнародних зусиллях у боротьбі з нею сприяли Європолу та посилювали його центральну роль. На відміну від публічної діяльності Комісії та ЄКЦ, Європол послуговався, переважно, робочим рівнем через змішані міжурядові та наднаціональні контакти для просування глибшої інтеграції в боротьбі з тероризмом. Незважаючи на це, його вплив на розвиток Європейського центру боротьби з тероризмом був помітним, особливо в світлі доповідей Комісії. К 2015 року Європол розширив свою роль від простого надавача послуг до експертної та аналітичної підтримки та консультацій з стратегічних та політичних питань для держав-учасниць.

Список використаних джерел:

1. Boserup R.A., Martinez L. Europe and the Sahel-Maghreb Crisis. URL: <https://surl.li/omhbkrr> (дата звернення: 12.12.2024).
2. Algeria hostage crisis: the full story of the kidnapping in the desert. URL: <https://surl.li/uadtle> (дата звернення: 12.12.2024).
3. Background—Justice and Home Affairs Council—Thursday 9 and Friday 10 October in Luxembourg. URL: <https://surl.li/mpkyql> (дата звернення: 12.12.2024).
4. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions—»Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0410_EN.html (дата звернення: 12.12.2024).
5. Busch. H. Monroy, M. Who drives EU counter-terrorism? On the legislation of the European Union. 2017. URL: <https://surl.li/ynhfvq> (дата звернення: 12.12.2024).
6. Answer given by Mr Avramopoulos on behalf of the Commission. URL: <https://surl.li/ofmbdm> (дата звернення: 12.12.2024).
7. Brussels Jewish museum terror attack: French citizen convicted. URL: <https://surl.li/kkffka> (дата звернення: 12.12.2024).
8. Paris attacks of 2015. URL: <https://www.britannica.com/event/Paris-attacks-of-2015> (дата звернення: 12.12.2024).

9. Brussels Jewish museum shooter ‘an angry French teen’ who was radicalised in jail. (2019, March 8). France 24. URL: <https://surl.li/wwffto> (дата звернення: 12.12.2024).
10. Foreign fighters: follow-up on the Conclusions of the European Council of 30 August 2014. URL: <https://surl.li/uuydfb> (дата звернення: 13.12.2024).
11. Outline of the counter-terrorism strategy for Syria and Iraq, with particular focus on foreign fighters (doc. 5369/15). URL: <https://surl.gd/huxwno> (дата звернення: 13.12.2024).
12. Chrisafis A. Charlie Hebdo attackers: Born, raised and radicalised in Paris. The Guardian, 2015. URL: from <https://surl.li/crphxo> (дата звернення: 13.12.2024).
13. How the world was changed by the slogan ‘Je Suis Charlie’. BBC, 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-35108339> (дата звернення: 13.12.2024).
14. EU CTC input for the preparation of the informal meeting of Justice and Home Affairs Ministers in Riga on 29 January 2015 (Council doc. DS 1035/15). URL: <https://surl.li/gstcur> (дата звернення: 13.12.2024).
15. Riga Joint Statement following the informal meeting of Justice and Home Affairs Ministers in Riga on 29 and 30 January. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5855-2015-INIT/en/pdf> (дата звернення: 13.12.2024).
16. Bebe O.N. Securitising the Internet: The making of an EU Internet Referral Unit at Europol. Leiden University, 2015. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2630907/view> (дата звернення: 13.12.2024).
17. Fight against terrorism: follow-up to the statement of 12 February by the Members of the European Council and to the Riga Joint Statement of 29 January by the Ministers of Justice and Home Affairs of the EU - Implementation of measures. URL: <https://surl.li/elpges> (дата звернення: 13.12.2024).
18. Council document 6606/15 on the ‘Fight against terrorism: Follow-up to the statement of 12 February by the Members of the European Council and to the Riga Joint Statement of 29 January by the Ministers of Justice and Home Affairs of the EU -Implementation of measures’. URL: <https://surl.lu/uscktp> (дата звернення: 15.12.2024).
19. Kleine Anfrage 03.02.2015 der Abgeordneten Andrej Hunko, Wolfgang Gehrcke, Christine Buchholz, Annette Groth, Inge Höger, Ulla Jelpke, Kerstin Kassner, Niema Movassat, Dr. Alexander S. Neu, Petra Pau, Kathrin Vogler und der Fraktion DIE LINKE. URL: <https://dserver.bundestag.de/btd/18/039/1803910.pdf> (дата звернення: 15.12.2024).
20. Busch H., Monroy M. Who drives EU counter-terrorism? On the legislation of the European Union. URL: <https://surl.li/cvbmom> (дата звернення: 15.12.2024).
21. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: ‘The European Agenda on Security. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0185> (дата звернення: 15.12.2024).
22. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU Action Plan against migrant smuggling (2015—2020). URL: <https://surl.li/hvcozv> (дата звернення: 15.12.2024).
23. Working Party on Terrorism (TWP). URL: <https://surl.li/ufuozb> (дата звернення: 15.12.2024).

